

Љубодраг Поповић

архивски саветник

Београд

ВАЉЕВСКИ ПАНАЂУРИ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ 19. ВЕКА¹

АПСТРАКТ: Анализом панађура који су одржавани у ваљевском крају у првој половини 19. века, праћени се развој трговине у обновљеној Србији после Другог устанка. Из чланка сазнајемо ко су били учесници, одакле су долазили, како и чиме, и којом робом су трговали.

У обновљеној Србији после Другог устанка значајно место у привредној активности заузимала је и трговина. Она се у први мах развијала у градовима, у њиховим дућанима. Но, временом су као купци све чешће почели да се појављују и људи из сеоских средина. Тиме је почело да се проширује и тржиште различитих производа. Али логиком трговине ова тржишта нису могла дуго времена да остану затворена, довољна сама себи, па сем повезивања села и града, тржиште се шири и повезивањем разних производних и трговачких рејона. Првенствену улогу у целом овом процесу повезивања свих субјеката имали су панађури. То су била места на којима су се састајали и људи различитих области једне државе, као и становници града и села.

Када говоримо о панађурима у Србији у првој половини XIX века на основу онога што се одиграло, ту временску динстанцу можемо поделити на два периода. Први је онај од завршетка Другог устанка – од 1815. до 1839. године до доношења Закона о панађурима, и други, после 1839. године. Разлика између ова два периода је у броју панађура, местима где су одржавани, броју учесника на њима, одакле су трговци долазили, као и у обиљу робе која се на панађурима продавала. Такав је био случај и са панађурима који су се одржавали у ваљевском крају, најпре нахији, а затим округу.

1 Сви датуми у тексту наведени су по старом календару

I

Међу првим панађурима који су обновили рад, био је познати Ваљевски панађур. Он је још у XVIII веку био један од највећих на Балканском полуострву, задржавши тај значај до половине XIX века.² Међутим, иако је почео добро да ради, 1818. године појавили су се противници његовог постојања, вероватно погођени конкуренцијом. У ваљевској чаршији беше ухватило корена мишљење да долазак трговаца са стране само погоршава положај локалне трговине и месних трговаца.³ Отуда борба за укидање панађура у овом крају. Први покушај у том смислу учињен је 12. августа 1818. Општина ваљевска упутила је Проти Матеји Ненадовићу писмо с молбом да кнез Милош извади бурунтију да се у Ваљеву не држе панађури, јер њима, *йођорелцима*, на сајму сад конкуришу трговци са стране.⁴ Овом захтеву су се 23. августа придружили и људи из нахије. Васил Павловић и остали кнезови Нахије ваљевске упутили су сада лично кнезу Милошу молбу у којој су тражили да се укину панађури у Ваљеву, наводећи да *кад их ниђе не има нека их и овде не има* и додајући да ваљевски трговци, пострадали у пожару, још не могу да се придигну, а готово *йолак су се раселили*.⁵ Ову молбу кнезови су поновили и 13. септембра, сада молећи да се вашар не држи.⁶ Ако се ова писма детаљно анализирају, намеће се заједничка мисао о свему овоме што су наводили, а то је да је потреба да се у овом тренутку само они пазаре ради надокнаде штете од пожара, а истовремено им је била жеља да се одбране од дошљака који у тим приликама само зло доносе. По њиховим наводима дошљаци су чинили штету летини, крали коње, а сам терен за одржавање панађура би после њиховог боравка изгледао опустошен као да је нека војска преко њега прешла.

Ваљевци су нарочито били кивни на конкуренцију из Босне, управо наводећи да су највеће штете долазиле од стране босанских трговаца.

Ипак, „Кнез Милош је, упркос свим молбама и преклињањима ваљевских чаршилија, гледајући на панађур са становишта интереса привреде и државе, ипак донео одлуку о опстајању ваљевског панађура.“⁷

Борба између оних који су били присталице одржавања панађура и његових противника настављена је и наредних година. Тако нпр. 1825. године једни су настојали и даље да се ова Кнежева одлука опозове и ваљевски панађур укине, а други су чак преко кнегиње Љубице, Милошеве жене, молили да она посредује код Кнеза у корист одржавања панађура. Обе ове струје сам је Кнез помирио, остајући при ранијој одлуци.⁸

2 Даница Милић: Трговина Србије 1815-1839, Нолит, Београд 1959, стр. 130

3 Исто

4 АС, КК, IX-94

5 Исто, IX-101

6 Исто, IX-106

7 Д. Милић, наведено дело, стр. 130

8 АС, ЗМП-6040

Ваљевски се вашар, и поред трвења настављао, и каснијих година бивао све успешнији, што је доказ да је традиција имала превагу над свим. Ту су долазиле *вашарлице* са разних страна Турског царства, особито из ближих и даљих крајева саме Србије. Међу посетиоцима истицали су се они из Београдске нахије, највише из саме вароши београдске, затим из Шабачке нахије, пристижући, било пешке, било на коњима, а пуно њих и на колима.

Иначе, у овом периоду, панађур у Ваљеву се одржавао три пута годишње: на Цвети, о Илиндану, те о Михољдану. Време трајања сваког од њих било је по недељу дана. „Жеља Народног суда је била да о томе панађуру поведе више рачуна, па су са њега у штампи објављивани извештаји о ценама, кретању понуде и потражње, као што се то радило и у вези са пештанским вашаром у ондашњој штампи.⁹

По својој интересантности издвајају се два ваљевска панађура из периода тридесетих година XIX века: Један је одржан 1832, а други 1835. година. Да би се панађури што боље, без проблема одвијали, у ово време уведени су и *надзирајтељи* панађура. Они су, ради већег ауторитета ове функције, били бирани из редова истакнутијих људи из тадашње *властии*. Тако је 1833. на панађуру о Илиндану овај посао обављао Ранко Мајсторовић, члан Народног суда, а на Михољском ово је било поверено Милосаву Перуничичу, такође члану Народног суда.¹⁰ Ово се настављало и каснијих година где су капетани на панађуру пазили на ред и мир.

Године 1832. одржана су два панађура. У самом почетку било је малих непоразума, али су убрзо били отклоњени.

Тако је 5. јуна 1832. Суд општенородни српски одредио свога члана *да преглајај дан у Ваљево иде, и на одржаније реченог поредка моћри*. Он је био одређен на место Јована Бобовца¹¹ *кои је до сада на ѿменуѿиом панађуру набљудовао*¹² *и најбоље ѿознатѿ био*, но он због свог слабог здравственог стања на овај није могао да иде.

Одржавање овог панађура било је предмет интересовања и у другим нахијама. Тако се 20. јуна и Суд Округа београдског интересовао за њега.

Ваљевском суду јављено је 23. јуна о одлуци за одржавање панађура и при том му писано: *Да знатѿе и другѿима објавитѿе, како ће трговци и намеравајући иѿѿо ѿамо продавати или куйовати на панађур доћи.*

Одобрење за одржавање панађура је од Кнеза и ваљевски исправник Јеврем Ненадовић када је за Петровдан био код њега. Кнез је наложио Суду ваљевском 1. јула да припреми све да се *на реченом панађуру поредак, мир и ѿи-*

9 Д. Милић, наведено дело, стр. 132

10 Исто

11 Јован Бобовац, родом из села Бобове, касније и капетан, а од 6. X 1823. био је председник Суда општенородног српског. Умро је 1832. године под неразјашњеним (сумњивим) околностима и сахрањен у Каменици. Иначе, један је од првих кнезова у Ваљевској нахији; Архив Србије, Суд општенородни српски 1820-1835, Инвентар, Београд 1968, св. I, стр. 22

12 Набљудавати-надгледати, пазити, бдети над неким или нечим

шина одржи и сачува. Требало је да руководилац панађура како ђумруке *џако* и *друђе* обичне од *џанађура џриходе* обраџи, да би *џриџом* и *друђа* нужедна *учређденија џоставиџи мођао*.

Панађур о Светом Илији је успешно одржан и о њему је 22. јула 1832. извештен Суд општенародни српски. У извештају је писало да је овоме као комесар присуствовао Милета Радојковић и да је *све своим начином чрез ваџара добро и џочно џекло, џако да је у џуној мери и џиџини и свакиј џоредак одрђжан*.

У августу исте године Суду нахије ваљевске стигла је нова наредба. Суд општенародни *Србски* је 25-тог саопштио да је од стране Кнеза одобрено да се у Ваљеву, као и досад трипут у години, о *Цветџима, Илиндену и Миољу дне* панађур одржава. Ово је требало да се саопшти свима *убочијајеним начином*.

Пошто је следећи празник био *Миољ дан*, требало је *чиниџи* припреме и за овај панађур. Суд ваљевски је био обавештен 25. септембра да је Кнежевом одлуком од 21-ог истог месеца, за комесара поново одређен Милета Радојковић.

О одржаном панађуру на *Миољдан*, а под *ђлавним надђинаријем* Милете Радојковића, Суд је поднео следећи рачун:

| | |
|---|----------------------------------|
| 1. <i>Од № 205 колиба</i> ¹³ <i>узетио је за џродају есџаја</i> | 3.461 <i>ђрош</i> 20 <i>џара</i> |
| 2. <i>Од меана узетио је</i> | 562 <i>ђрош</i> 24 <i>џара</i> |
| 3. <i>На коње и волове од џродавцов</i> | 846 <i>ђрош</i> 24 <i>џара</i> |
| 4. <i>На есџаје разне однеџе на џраницу</i> | 1.400 <i>ђроша</i> |
| 5. <i>Од коња и волова оџђнаниј за џраницу наџлађено је ђумрука</i> | 850 <i>ђрош</i> |
| <i>Сума Гроша</i> | 7.120,28 <i>џара</i> |
| <i>Из ове џорђе суме џођрошено је:</i> | |
| a. <i>На 38 солдаџа, који су џо друмовима сџраже одрђжавали, џаина, меса, и хлеба, и свакому џо 7 џроша</i> | 468 <i>ђроша</i> 24 <i>џара</i> |
| b. <i>Ђумрукџискођа џрошка у Хану</i> | 69 <i>ђроша</i> 7 <i>џара</i> |
| v. <i>Кеса за новце</i> | 2 <i>ђроша</i> 20 <i>џара</i> |
| | 540 <i>ђроша</i> 11 <i>џара</i> |
| <i>Сва сума</i> | 6.580,17 <i>ђроша</i> . |

О резултатима панађура обавештен је био и Суд општенародни српски 3. октобра 1832. У писму је стајало: *При овом џокорнеџиеш Райорџу, да блађоволи Високославниј Суд џримџи означену Суму џо џриложеној ноџи % од џодаџеља сеђо*.¹⁴

На панађуру 1835. године по *Тевџеру ваџара* било је преко 1.100¹⁵ лица. Међу продавцима највећи број њих био је из Ваљевске нахије. За њима долазе они из шабачке, па београдске, рудничке итд. (из Ваљевске нахије 280, шабачке 99, рудничке 38, ужичке и Чачка 56, крагујевачке 6, београдске 39, Звор-

13 Вероватно је толики број објеката био на панађуру

14 АС, СОС-966; сва акта из 1832. године припадају овом предмету

15 Продаваца 582, а купаца 575

ника и Лознице 30, соколске 11, пећке 2, рађевске 8, градачке 1, Карановца 3, Босне 7, Санцака 1, Турске 1). Међу купцима највећи број је из Јужне Србије, Београдске нахије, Македоније и Босне (из Ваљевске нахије 5, шабачке 1, рудничке 1, ужичке и Чачка 51, крагујевачке 12, београдске 92, соколске 3, Карановца 9, Босне 57, Санцака 13, Турске 24, Македоније 89, Бугарске 1, Јужне Србије 166, Јагодинске нахије 20, смедревске 16, крушевачке 10, гургусовачке 1, а од страних земаље Грчке 3 и Румуније 1).¹⁶

Приход овог панађура износио је 12.963,7 гроша; на расходе је потрошено 584,3 гроша, те је чист приход био 13.379,4 гроша.¹⁷

Међутим, после овога долази до малог пада, јер промет на ваљевском панађуру почиње да се смањује. Више разлога је томе допринело, али за највећи се сматра отварање панађура у другим местима Србије, који су постали конкуренција овом подручју. На то је најбоље указао Цветни панађур 1838. године. На њему је било највише разних ситница, а стоке врло мало. Укупан промет на вашару: продата 3 вола, 25 коња и 2 кобиле. Купци су из Ужица, Призрена, Раковца, Сребренице, Пожеге.¹⁸

Овакав пад звонио је на узбуну. Органи власти, задужени за панађур, дали су се на посао, јер се пред њима налазио следећи, Илиндански вашар. Учињено је, данас модерно речено, низ маркетиншких потеза, што је допринело бољем успеху панађура. Укупан број продаваца и купаца износио је преко седам стотина лица,¹⁹ како из разних места Србије, тако и из других делова Турског царства. Из Србије су долазили из 22 места, а ван ње из 7.

И за 1836. годину имамо извештај о два панађура. Државни Совјет је 13. јула саопштио Суду ваљевском да су се за комесара панађура *Св. Илинског* по налогу Кнеза одређени чланови Совјета Јанићије Ђурић и Јеремија Здравковић *да обични панађурскиј ђумрук ђокује и на обдржаније свакога ђоредка и тишишине на истом панађуру мојше*.

Суду је било препоручено да овима сваку помоћ у раду зарад испуњења датих налога учинити *а и само мојше*, *да се никакав ђејоредак не догоди*.

Суд ваљевски је известио Совјет 28. јула да је поменути двојицу дочекао и *к обдржанију мира и сваке уредностиј нуждне ђомоћи, који су дођ ђојшебевали да-ло ђако, да је у свему мир и свака уредностиј ђочно испуњена*.

У даљем тексту јављано је да је као приход на *Панађуру добивено свега 11.872 гроша и 5 пара*. Ову суму је по своме експедитору Александру Ненадовићу Суд послао Совјету. Пријем овог новца Совјет је потврдио 31. јула 1836. и предао га директору Гланог казначејства Павлу Станишићу наредног дана.²⁰

Свој извештај о панађуру послали су и комесари 29. јула и у њему понављали оно што је известио Суд ваљевски.²¹

16 АС, КК, IX-469; Д. Милић, наведено дело, стр. 133

17 АС, исто

18 Д. Милић, наведено дело, стр. 134

19 740

20 АС, ДС, I Е, ф II, р 4/836

21 Исто, р 7/836

О Михољдану исте године одржан је и други панађур у Ваљеву. На њему су за комесаре били одређени Јеремија Здравковић и чиновник *по особени њорученија* Јован Миленковић. Упутство које им је дато, садржало је исте одредбе као и за претходни панађур.

Новина је овог пута била наредба да на овом панађуру присуствују и средске старешине из Округа ваљевског. Они су имали да *погђомађају у делима вашарским комесаре*.

О присуству комесара и добро обављеном послу Суд ваљевски је известио Совјет 3. октобра. Овај извештај је садржавао и финансијске резултате. Приход је овога пута био 11.035 гроша и 38 пара, а расход 607 гроша. Тевтер панађура и новац су комесари са собом били однели.²²

Борећи се за свој углед и пословни успех, ваљевски панађур је дочекао и 1839. годину.

II

Уредбом донетом јула 1839. године панађури у Србији су регулисани законски. Била су имала одређена места и време одржавања у свих 17 окружија. Ваљевско окружија, па и Ваљево, остају само са једним вашаром, илинданским.²³

Уредбом из 1839. панађури унеколико мењају свој карактер. То се односило особито на новообразоване панађуре. Трговина на њима такорећи није прелазила оквири једног округа, јер није било дозвољено водити извозну, односно увозну трговину. Међутим, панађури који су постојали до доношења уредбе, задржали су све своје обичаје и начин рада. Међу њима био је и ваљевски.

Нови прописи донели су доста новина, представљајући сада чврсту организацију. Биле су предвиђене све могућности које проистичу из пословних односа међу самим учесницима панађура, однос учесника панађура према властима, а и ових према самим панађурима, као институцијама заснованим на закону. Панађури су под бригом државе и централне власти. Овако регулисани имали су олакшан рад, јер су решена и многа нејасна питања. „Најпозитивнија улога панађура на унутрашњем тржишту састојала се у оживљавању унутрашњег промета међу нахијама, а доцније међу окрузима. После дужег низа година у којима су се панађури одржавали, овај се утицај врло јасно показао, у првом реду, у великом броју људи које су ти панађури, упркос доста slabим комуникацијама и условима путовања, чак и из најудаљенијих крајева, успели да привуку.“²⁴

Почетком четврте деценије XIX века дошло је до побољшања услова рада за *нејосредан рад*. Један број приватних лица је подигао зграде и дућане за

22 АС, ДС, I Е, ф II, р 4/836

23 Зборник закона и уредби Кнежевине Србије, књ. I, стр. 87

24 Д. Милић, наведено дело, стр. 138

олакшање трговине. Нажалост, из постојећих архивалија не може се утврдити тачан број таквих објеката, као ни сама величина вашаришта. Додуше, постоји један опис плана ваљевског панађура, али он потиче из 1834. и 1838. године.²⁵

Као једна од оријентација за њихов укупан број може нам послужити и извештај о панађуру из 1845, где њихов збир износи 288.

По уредби из 1839. вашарски приходи су припадали општини на чијој територији се панађур одржавао. Ово је било природно, јер су сви расходи панађура теретили матичну општину. Таксе су прецизно одређене за све врсте услуга и роба којима се на њима трговало. Наплаћиване су за дућане, механе и заузето место. Највеће таксе прописане су за дућане у којима се трговало, затим за механе. Знатно мање биле су за занатлијске дућане, за оне који су стајали са робом *на месту* и оне који су продавали пиће *са кола*. Најмање су опорезивана кола којима је роба бивала довозена, те товари на коњима.²⁶

Тридесетог јула 1845. године доставио је Александар-Ацика Ненадовић, начелник Округа ваљевског, извештај *Појечитиљеству внуптрених дела*²⁷ о одржавању вашара *Илинског* и *ове године овде у Ваљеву по сушчествујућој*²⁸ *Уредби држаном*.²⁹

У извештају је даље стајало *да је овај вашар без икакoва чрезвичайна догађаја са свим у миру и поредку држити и окончан, и да је продаја сваког рода естайа, осим Босанског Сарачилука,*³⁰ *као и стoке слабија била негo у прошлогодишњем, нарочитo из стoг узорока, што је стирани Трговца само од Босне нешто више било, а остали предела Турске са свим мало.*

Извештај је имао у свом саставном делу још и изводниј *Списак прихода и расхода са списком казнени лица, која су у вашару разна претстуйленија учинила.*

Но, иако је по извештају окружног начелника, упућеног *Појечитиљеству внуптрених дела*, вашар био протекао *без икакoва чрезвичайна догађаја*, ипак су због неких ситнијих престаупа 22 лица била кажњена. Најпре за крађу *срчалук*³¹, *белегџије*³², *јеменије*³³, *штозлука*³⁴, *чампраге*³⁵, кесе са новцем, *главе шећера*, ракије од *меанџије*; затим ту су били још и *бесчестџије*³⁶, псовање Бога, шенлучење с пушком; један је човек кажњен *што је с вајром на чибуку пушећи кроз вашар шао*, а једна жена због тога *што је у свои 50 год. стиростџи у вашару блу-*

25 Д. Милић, наведено дело, стр. 141, 142

26 Њихова величина се овде не даје, јер се могу видети кроз извештај о панађуру из 1845. године, датом у даљем делу овог рада.

27 Министарству унутрашњих послова

28 Важећој, одговарајућој

29 Ненадовић је био окружни начелник у времену од 2. XI 1844. до 30. IX 1847. године - Љубодраг Поповић: Шематизам Кнежевине Србије 1839-1851, Архив Србије, Београд 1999, стр. 62

30 Сарачких производа

31 Разноврсних стаклених ствари

32 Брусног камена

33 Мараме, шамије

34 Чарапа доколеница

35 Ланчића, обично сребрног, за везивање кошуља

36 Вређање

гочинстївовала. Иначе, ове прекршаје су починили људи из разних окружија: шабачког, подрињског, ваљевског, ужичког, београдског, док је један био чак из Црне Горе.

Начелству је на поднесени извештај о панађуру била упућена примедба, јер у истом није поименце сїављено, колико је за кои дућан, кола, колибу, меану и тїме ѿдобна, ѿ наособ, и ѿшїом свеға у скуїу, тїаксе наїлаћено, него само на дућане, на натоварене коње и друго. Зато му је било наложено *да оно наређбу учини ѿ којој ће се друѓи сїисак, у ком тїреба да је изложено за № дућана ѿ № жроша колико следује, и тїако за проче*³⁷ *сочини, ѿшїом тїакови сїисак овамо да ѿише.*

Поступајући по овом наређењу ваљевско начелство је крајем августа доставило поименични списак свих *вашарлија*. Захваљујући томе, ми смо данас у могућности да пружимо податке о врстама такси, пословима на вашарима, објектима подигнутим на њему и местима одакле су учесници били:³⁸

- I Дућан I класе=12. са таксом по 30 гроша (Београд 11, Сарајево 1)
 Дућан II класе=93 са таксом по 20 гроша
 (Београд 80, Сарајево 5, Шабац 3, Ваљево 2, Чачак, Крагујевац и Фоча по 1)
 Дућан III класе=110 са таксом по 10 гроша
 (Београд 42, Шабац 23, Ужице 16, Сарајево 8, Уб 7, Ниш и Чачак по 4,
 Јагодина 2, Карановац, Ваљево, Свилајнац и Крушевац по 1)
- II Колибе III класе=20 са таксом по ??? гроша
 (Београд 12, Јагодина и Ваљево по 2, Шабац, Свилајнац, Сарајево
 и Фоча по 1)
- III *Нарочитїа местїа од оїшїтинске земље за прављење колиба о вашару*, дата су
 путем лицитације, под закуп; такса им је, с обзиром на пространство заузетог
 земљишта наплаћивана од 21 до 70 гроша
 (Ову су земљу закупили само Ваљевци, њих 79)
- IV *Меана I класе*=37 са таксом по 20 гроша
 (Ваљево 7, Грабовица 4, Клинци и Забрдица по 3, Радљево, Причевић и Ужице
 по 2, Јаловик, [Ротање], Жабари, Градац, Крагујевац, [Шеврит], Струганик,
 Ракари, Мушић, Јошева, Робаје, Буковица, Јасеница и Котешица по 1)
Меана II класе=7 са таксом по 15 гроша
 (Шеврљуге 2, Крушевац, Рајковић, Попучке, Ваљево и Палез по 1)
Меана III класе=9. са таксом по 10 гроша
 (Сарајево 2, Котишица, Шепшин, Годљево, Гвозденовић, Београд, Лозница и
 Ужице по 1)
 Наплатна места продатог од општинске земље у закуп
Под меанама=15; такса им је наплаћивана у зависности од величине
 заузетог земљишта од 22 до 30 гроша
 (Ваљево 6, Београд 3, Лесковац, Ужице, Чачак, Чибутковица, Пејиновић и
 Коцељева по 1)

37 Остале

38 Изоставили смо једино попис сваког појединачног лица, именом и презименом, јер би дотични списак износио више од 10 страна штампаног текста

V Наплата од ствари *на њољу њродавџи*=166; такса је у овој врсти трговине, вероватно у зависности од запоседнутог земљишта износила од 2 до 5 гроша (Ужице 33, Београд 32, Шабац 17, Карановац 10, Соко 8, Сарајево и Свилајнац по 6, Јагодина и Приштина по 5, Крагујевац и Високо по 4, Ваљево, Палез, Чачак и Чајнице по 3, Уб, Тузла и Нова Варош по 2, Висибаба, Чуруге, Суво Село, Грабовац, Ариље, Крушевац, Јајце, Њуприја, Бањани, Јања, Смедерево, Ђаковица, Баталаге, Лозница и Калиновац по 1)

VI Наплата од *крчмљеног* пића на колима (једна, двоја, троја и четвора кола); такса на свака кола појединачно износила је по 5 гроша (Из Јагодине је било 8 лица, од чега једно са 4 и двоје са по двојим колима ; из Крагујевца 6 кола, из Каменице 5, Забрдице 4, Бабине Луке, Попучака, Жупе, Пауна и Миљевића по 3, из Бреснице, Санковића, Љешнице и Крушевца по 2, из Бресног Поља двоје са по двојим колима, из Превешта 1, али са четворим кола; из Мурковца 1, али са тројим колима; из Ратаја, Палежа и Табановића по једно лице са по двојим колима; из Мрмоша, Митровице³⁹, Близоње, Грабовице, Дружетића, Памбуковице, Тоболца, Вртиглаве, Рубрибрезе, Бачевца, Лаћиследа и Комирића по 1 кола)

VII Наплата од *наштоварени* кола било којом робом са таксом по ??? гроша (Са овим је било 8 Београђана и један од њих имао је 19 кола, један 15, двојица по 12, један 11, један 10 и двојица по 8 кола; из Лајковца је било 5 кола, из Непричаве 2, из Ивањице и Градца по 1 кола)

VIII Људи са коњима натовареним робом са таксом по ??? гроша (Крчмар 9, Лозница, [Комрић] и Плужац по 7, Крупањ, Врчевећ и Росићи по 6, Осечина 5, [Љубовић] 4, Скадар, Слатина, Пожега, Ужице и Трнава по 3 Соко, Цулине, Трешница, Царина, Ораовица, Грабовац, Стапари, Битољ, Карановац, Равње, Бранетићи, Бајевац, Кључ, Ваљево, [Боић] Богданица и Црниљево по 2, Црнча, Стапања, [Маић], Трешњевица, Коренита, [Зобљак], Ликорда, Докмир, Буковица, [Бојковци], Бањевац, Пећани, Гола Глава, Дворска, Рађевина [Шарбот], Врагочаница, Близоње, Туђин, Лужница, Суботица, Љубовија, Лисице, Паштрићи, Крушевац, Ивањица, Толић, Љубиње, Јагодина, Чачак, Дић [Јутурчан], Качер, Вукона, Никојевићи, Коштунићи, Велишевци, Пољанице, Опаљеник, Кукe, Дудовица, Губин До, [Станковић], [Паћтрица], Врањска, Калиновац, Каленић, Бачевци, Ивановци, Пожаревац, Ратковац, Попадић, Мрчић, Руклада, Робаје, Бобова, Буар и Рожанство; сем овога била су и три Циганина без сталног места боравка)

Комесар вашара Риста Туцаковић, иначе помоћник начелника Округа ваљевског⁴⁰, по опомени добијеној од Попечитељства, начинио је такође крајем августа *Извод њприхода и Расхода вашара Илинског за 1845, џодину*.

Према изводу наплаћено је:

- Од 215 дућана 3.229 гроша
- Од 20 колиба 200 гроша

39 Косовске

40 На овој дужности Туцаковић је био од 14. XI 1844. до 8. X 1851. године – Љ. Поповић, наведено дело, стр. 62

| | |
|--|--------------|
| - За места од <i>обштинске</i> земље под колибе дате | 3.041 грош |
| - Од 68 <i>меана</i> | 1.337 гроша |
| - Од ствари на <i>пољу продавати</i> | 794,20 гроша |
| - Од <i>крчмањеног</i> пића | 436,20 гроша |
| - Од <i>нашварени</i> кола | 246,20 гроша |
| - Од <i>нашварени</i> коња | 246,20 гроша |
| - Од 618 волова по 2 гроша | 1.236 гроша |
| - Од 1.202 коња по 2 гроша | 2.404 гроша |
| - Од 70 <i>ждребаца</i> по 20 пара | 35 гроша |
| - Од 4 магарца по 1 грош | 4 гроша |
| - Од 325 <i>јагањаца</i> по 3 паре | 24,15 гроша |
| - Од 1.202 коња по 2 гроша | 2.404 гроша |

што све чини укупну суму од 13.120,5 гроша

Учињени *издајтак* био је следећи:

| | |
|---|-----------|
| - На 30 <i>момака</i> који су служили ⁴¹ | 900 гроша |
| - Комесару | 240 гроша |
| - <i>Деловодителу</i> | 120 гроша |
| - Из <i>Примиријелног</i> суда <i>обштине</i> Ваљево, његовом председнику и двојици чланова ⁴² суда по 120 гроша, што чини | 360 гроша |
| - За 2 <i>обштинара</i> , помоћника кметова по 120 гроша, што чини | 240 гроша |
| - 1 <i>Писару</i> и <i>овожа</i> <i>Помоћнику марвеног Чардака</i> | 168 гроша |
| - <i>Канцеларија</i> <i>Примиријелног</i> суда имала је трошак од | 22 гроша |

што све чини 2.170 гроша

Општина Ваљево несумњиво је добро профитирала на овом панађуру, јер кад се од 13.120,05 гроша прихода одузме 2.170 гроша расхода, чиста добит износи 10.950,05 гроша.

Прегледајући половином септембра спискове и финансијски обрачун, *Пољичителство внугирених дела* ставило је неке примедбе на начин наплаћивања панађурских такси, који по њиховом мишљењу није био у складу са прописима. Ове примедбе су биле подељене у три групе, гласећи:

На *једанајест* дућана друге класе наплаћено је на један 16, на три по 15, а на седам по 12 гроша, а уредбом је опредељено да се на дућане друге класе без разлике по 20 гроша таксе наплаћује.

На шест дућана треће класе наплаћено је на четири по 8, а на два по 6 гроша, а уредбом је опредељено да се на дућане треће класе без разлике по 10 гроша таксе наплаћује.

Од *млози*, кои су у пољу место *заватили* и ствари продавали, као и од *они*, кои су с кола пиће крчили наплаћивано је од *некиј* по 4½, од *некиј* по 3, од *некиј* по 2½, од *некиј* по 2, а *некиј* и по 1½ грош таксе, а уредбом је опредељено да се и од *оних кои* на пољу место *увати* и *оних, кои* с кола пиће *крчме* без разлике по 5 гроша таксе наплаћује.

41 Момци су били задужени за одржавање реда на самом вашару

42 Ова три лица била су кметови вашара

Одговор начелства је убрзо стигао, за само неколико дана. У њему је стајало да је Туцаковић, као комесар вашара, као и остала лица која су вашарске таксе наплаћивала, урадили ово из следећих разлога, датих у две тачке:

На дућане друге и треће класе таксе су мање наплаћене од уредбом прописаних, зато *ишло су у оним дућанима ипак мало и несоразмерно количенства есјаја смешани били да не само нису сходно били за ону класу дућана у којој су, нешто се ни у једну редовно нису могли савијати, и ишло су пријизјашељи ии дућана због рђавога вашара, да им неби ови на ишећу сасвим иразни остали, буди кам и иошито пог закуи дали, па кад се није могло удесити у коју класу ипак ии дућани да сјагну, а по свом положењу у реду друже и треће класе сјаје, сјарало се само уколико је можуће по соразмерију есјаја ипаксе узети.*

Од они кои су у пољу на заваћеном месту сјвари продавали, као и од они кои су са кола ише крмили било је наплаћено мање таксе, зато што су ови људи у малим количинама, од 40 до 50 ока пића на вашар донели. И ово донето, они су били као мимодредно у вашар на продају донели били. Исто тако они су се веома кратко на заузетом плацу бавили. Но, ипак је било започето са правилном, по уредби, наплатом таксе, али се због наведених разлога од тога одустало.

Ово што је учињено од стране комесара и само је начелство оправдавало, наводећи да је овакво *узимање ипаксе ипрошкело ни из каквог другог, већ јединствено из казано обстојаће сјава.*

Разлоге наведене у одговору прихватило је и само Попечитељство.⁴³

РЕЗИМЕ

Дуги низ година, скоро цео XIX век, панађури су имали видну улогу у развијању тржишта у Србији, у повезивању свих субјеката производње и продаје. Они су били та места на којима су се састајали људи села и града, из различитих рејона Турског царства, а и ван њега.

Када говоримо о панађурима у ваљевском крају, ми смо изнели податке којима располажемо, при томе изложивши оно што се на истима догађало, а оставило је трага у писаним документима.

У развоју панађура у Ваљеву, као и у осталим крајевима Србије, разликујемо два периода: онај до 1839. године и други, по доношењу панађурских законских аката.

Износећи податке о панађурима из година 1825, 1832, 1835, 1836. и 1845, покушали смо да створимо економску слику једног дела Србије у првој половини XIX века.

SUMMARY

For many years, almost the whole XIX century, fairs had a prominent role in the development of the market in Serbia, in connecting all subjects of production and sale. They were the

43 АС, МУД-П, ф XII, р 85/845

places where people from villages and towns met, from various regions of the Turkish Empire and beyond it.

When we talk about fairs in Valjevo region, we gave the data which we had, stating what happened at them and left the trace in written documents.

In the development of fairs in Valjevo, as well as in other parts of Serbia, we can notice two periods: the one until 1839 and the other upon the passing of fair law acts.

Giving the data about fairs from the years 1825, 1832, 1835, 1836 and 1845, we tried to make an economic picture of one part of Serbia in the first half of the XIX century.